Del 4 Praktisk arbeid

Barn tilegner seg språk og tale først og fremst gjennom samspill med andre. Språkforståelse går forut for produksjon, det vil si at barnet kan forstå mer enn det klarer å uttrykke verbalt.

Trygghet og ro i samspillet er et godt utgangspunkt, og at barnet føler at det er verdifullt. Barnehagedagen vrimler av muligheter for tilrettelegging av kommunikasjon og språklige aktiviteter. Utfordringen blir å skape gode arenaer for utvikling av språk. Språkarbeid utøves i det daglige og rutinemessige livet i barnehagen, parallelt med den mer formelle språklæringen. Det blir viktig å få barna inn i gode læringsspiraler.

4.1 Veilederen «Språk i barnehagen- mye mer enn bare prat»

Utdanningsdirektoratet har gitt ut veilederen «Språk i barnehagen - mye mer enn bare prat» (2013) Dette er et nyttig verktøy som barnehagene i Lørenskog kommune skal gjøre seg kjent med. Veilederen inneholder mange eksempler på hvordan alle som jobber i barnehagen kan bruke språket aktivt i ulike hverdagssituasjoner sammen med barna og invitere dem til å bruke språket selv.

I tillegg har Utdanningsdirektoratet utarbeidet et refleksjonsverktøy for barnehagens arbeid med språk og språkmiljø for barnehager, som ønsker å reflektere over, vurdere og utvikle egen praksis knyttet til språk og språkmiljø: Språk og språkmiljø – refleksjonsverktøy (2014). Veilederen Språk i barnehagen har en viktig funksjon som et faglig grunnlag for dette refleksjonsverktøyet.

4.2 Generell språkstimulering

Med generell språkstimulering menes alle aktiviteter i hverdagen, både spontane og bevisste. Alle hverdagens situasjoner og aktiviteter kan gi barna gode muligheter til å være språklig aktive. I en travel hverdag er det viktig å huske på at språkarbeidet ikke kommer i tillegg til alt det andre, men er en naturlig del av det daglige samværet med barna. Voksne i barnehagen som er bevisste på hvordan de bruker språket i det daglige gir kvalitet til språkarbeidet

4.2.1 Voksenrollen

Hvordan kan de voksne bidra til et godt språkmiljø?

Stimulere	ikke kreve
Leke	ikke trene
Prate	ikke instruere
Oppleve	ikke prestere
Oppmuntre	ikke kritisere
Snakke sammen	ikke korrigere

Vær kommentator:

- Snakk parallelt med aktivitetene og opplevelsene. Når barnet kler av og på seg for eksempel: «Nå tar du på deg jakka, det ene ermet, nå drar du støvlene av bena dine» osv. Når barnet vasker hendene med såpe, kommenter hendelsen: ”Nå bruker du såpe” Barnet hører ordet parallelt med aktiviteten. Dette har mer effekt enn å se på bilde av såpe alene.
- Gå hele tiden inn i situasjonene og knytt språk til handlingen.
- For å føre dialog videre, kan personalet etter hvert utvide med nye begreper.

Motiver og forsterk barnets språk:

- Gi barnet opplevelse av at det er nyttig å bruke språket.
- Motivasjon er ofte en forutsetning.
- Tenk på muligheter for å gi forsterkning når noe er på rett vei i språket/talen.
- Om språket er ufullstendig og ikke korrekt; gjenta det korrekt, men ikke rett på barnet.
- Reager på det barnet sier og utfør handlingen barnet forsøker å uttrykke.
- Gi barnet TID til å respondere.

Se på eget språk:

- Blikkontakt
- Turtaking (du prater og jeg lytter og omvendt)
- Vær konkret, og snakk om en ting av gangen
- Tilpass deg barnets språklige utvikling
- Bruk korrekte, korte ytringer
- Ikke korriger direkte, men gjenta riktig
- Felles oppmerksomhet kan skapes ved å peke, vise og utnytte kropp og mimikk
- Undre deg, fremfor mange spørsmål. Barn blir ofte bombardert av spørsmål og av at den voksne flere beskjeder. Bruk ”så rart - språket”

4.2.2 Utnytt de daglige situasjonene

Barnehagen består av mange situasjoner som kan brukes til generell språkstimulering. Det er nyttig å bruke rutinesituasjoner ***bevisst*** i språkopplæringen. Jo mer naturlig en situasjon er, desto mer sannsynlig er det at barnet vil erfare lignende situasjoner senere, som det kan overføre læringen til. Den meningsfulle bruken av språket i tilknytning til dagliglivet og barnets erfaringer må være basis for barnehagens språkarbeid. De naturlige situasjoner for kommunikasjon utnyttes hvor det er funksjonelt og naturlig å bruke språket, og hvor barnet trives. Aktiviteter må gjøres så språkstimulerende som mulig, og personalet må være bevisst på å utnytte dette. Mye god samtale kan springe ut av aktiviteter som barn og voksne holder på med sammen. ”Bad barnet i språk”, sier Rommetveit, ”men ikke drukne det!”

Hele barnehagehverdagen er arena for å bruke språk!

Eksempler på bruk av språk i daglige situasjoner

- På/avkledning: Navn på klær, skotøy, kropp, farger, hva og hvordan de brukes og sorterer etter hvor det hører til
- Dekker bord, der vi sorterer, klassifiserer og øver på tall og begrep
- Ryddesituasjoner inne/ute, klassifisere, farger, lære begreper som først, sist, foran, bak, ved siden av, over, under osv.
- Måltid: Begrep på mat og husholdning, farger, begreper som ovenfor
- I tillegg kan alle situasjonene også brukes til gode samtaler om det barna er opptatt av
- Ut på tur: Kommentere og samtale rundt det man ser.
- Stellesituasjoner: Benevne alt man gjør; vaske, tørke, kle av og på osv., samt begreper rundt dette

4.2.3 Etabler små samtalesituasjoner

Kontakt og tillit mellom barn og voksne og barna innbyrdes er en grunnleggende forutsetning for at barna vil benytte språket. Samtale i en liten gruppe på 2-3 barn og en voksen som tilrettelegger, vil gi muligheter for fin og rolig samtale med hygge og ro. Det er lettere for barnet å tilegne seg språk i en slik liten grupperelasjon hvor det føler trygghet og tilhørighet. La barnet ha med seg et lite album med bilder fra hverdagen sin og samtal rundt dette. I en slik liten gruppe vil det opprettes blikkontakt, nærhet og dialog. For at det skal bli et språklig utbytte er kvaliteten på samtalene avgjørende. Det er mange små «knep» for å sikre kvalitet i samtalene, som åpne spørsmål, interesse fra den voksne, voksne som tilpasser språket til barnas språk og aktive voksne som inkluderer alle i samtalen. Ufyllende om dette temaet finnes i «Språk i barnehagen - mye mer enn bare prat» (2013)

4.2.4 Sett ord på barnas aktiviteter og opplevelser

Språk læres i fellesskap, i opplevelser, på turer og i lek. Legg vekt på hva det enkelte barn viser interesse for. Før turen eller aktiviteten begynner er det viktig at personalet og barna snakker om hva de skal. Her kan man med fordel bruke bilder og konkreter for å gi barna en god innsikt i hva som skal skje. En god førforståelse åpner for å bruke språket aktivt. Barnehagen har mange muligheter for å utnytte opplevelser: Turer ut i skog og nærområder, lek, drama, sang og musikk. Musikk gir et felles språk.

Gi varierte fellesopplevelser!

Aktivitet og språklige uttrykk må hele tiden knyttes sammen. Samtal om hva en hører, lukter, smaker, gjør. Ta med ting tilbake til barnehagen - benytt dette til begrepstrening f.eks. størrelse, bredde, tyngde, farger og form. Barna kan gjemme seg bak en stein, inne i en hule, klatre opp i et tre osv. Bruk alle barnets sanser og motorikk. Utnytt kroppsspråket med stemme, gester, tegn og mimikk. Ha i bakhodet: «Lær med kroppen - det sitter i hodet». Oppfordre barnet til å se på, ta på, føle, kjenne på, høre på, bevege, smake og lukte. Slik vil mange sentre i hjernen få informasjon til lagring og forbindelser mellom de forskjellige sentra styrkes.

4.2.5 Stimuler barnas språk gjennom lek

Leken er en viktig arena for språklæring og språkutvikling. Store deler av barnehagedagen består av lek som er frivillig og lystbetont. De yngste barna kommuniserer med kroppsspråk i leken. De litt eldre barn
a snakker ofte med seg selv når de leker (egosentrisk tale). I leken bruker barn både verbal – og ikke verbal kommunikasjon. De uttrykker tanker, følelser, ønsker, planlegger, diskuterer og argumenterer. I leken må barna lytte til hverandre og de lærer av hverandre.

Ulike former for lek stimulerer ulike sider ved språkutviklingen og krever ulik grad av verbalspråklig kommunikasjon. Det er derfor viktig at barn møter variert lek. I barnehagen bør det legges til rette for viktige leker for språktilegnelse som regelleker (f.eks. hauk og due, bjørnen sover, bror bro brille, brettspill), konstruksjonsleker (bl.a. begreper rundt ulike materialer og matematiske begreper) og rollelek. Det viser seg at barn i rollelek lettere bruker språket enn i andre situasjoner, og at språket i slike situasjoner er mer avansert. Det å kunne oppfatte og bruke disse lekesignalene er svært viktig i barns språkkompetanse. Rollelek fremmer barns evne til å se noe fra andres ståsted. De må ta språklige initiativer selv, og de må respondere på det andre sier.

Voksne må være oppmerksomme på barn som ikke mestrer lek eller kommuniserer i lek.

Det blir viktig å hjelpe barn inn i lek, som en støtte ved siden av, som en språkmodell og for å hjelpe barn å lære lekereglene. Det kan være enkle språklige ytringer som er viktige for å delta, f.eks. min tur, din tur eller modellsetninger som «skal vi leke mor, far og barn».

Det kan være nyttig å organisere lekegrupper. Det er lettere å få oversikt over det som skjer i leken, og støtte opp om barns språk i mindre grupper. Lekegrupper kan skape en tryggere atmosfære, og i større grad gi muligheter for språklig kommunikasjon for barn med lite eller svakt norsk språk.

Språktilegnelse = kreativ pedagogikk

Det å spille spill gir gode muligheter til å bruke språket sammen. Lotto-spill og memory egner seg godt. Andre forslag er Alias, Villkatten, Lydlotto, «Se hva jeg kan» og matematiske spill. Velg bilder med omhu ut fra barnets begrepsutvikling, og ikke varier bildene for mye. Spill med få brett eller få par, etter barnets utviklingsnivå. Er det farger med i spillet, benevn og snakk om fargene.

4.2.6 Høytlesning i fokus

Høytlesning og samtale rundt bøker, er leseaktiviteter som gir glede og opplevelser. Barn lærer seg tidlig at historier er interessante og at bøker er viktig. Høytlesning øker barnets fantasi, og hjelper barnet til å forstå sine følelser, ved å kunne identifisere seg med andre. Gode lesestunder gir også nærhet, sanselighet, trygghet og kontakt. Gjennom høytlesning trener

barn også opp evnen til å lytte. Det er med andre ord mange gode grunner til at barnehagen skal legge innsats i å vekke barns interesse for bøker.

Leseaktiviteter er språkstimulerende, da de baserer seg på språklig samhandling. Det er gjennom å bruke språket, at barn lærer språk.

Godt arbeid med språk innebærer å lese bøker sammen, fortelle og inspirere barna til å fortelle

I Rammeplanen (2011), fagområde 3.1. Kommunikasjon, språk og tekst, står det:

«Personalet må skape et miljø hvor barn og voksne daglig opplever spenning og glede ved høytlesning, fortelling, sang og samtale, og være seg bevisst hvilke etiske, estetiske og kulturelle verdier som formidles».

Barnehageansatte har en unik mulighet til å gi barna en gave for livet, ved å lokke dem inn i bøkenes verden.

Høytlesning og ordforråd.
I barnehagen kan vi legge til rette for at barna skal bygge opp ordforrådet og tilegne seg ordforståelse. Det er viktig at de utvikler dybde og bredde i ordforrådet sitt, og dette igjen forutsetter at de får møte ord i en rekke sammenhenger.

Bøker er en viktig ressurs for barnas ordforståelse og ordforråd.

Bøker gir anledning til å introdusere nye ord – og å snakke om ords betydning. Barnebøker inneholder flere sjeldne ord enn man vanligvis bruker i samtale med barn. Ordforrådet utvikles særlig når barna blir lest for på måter som fremmer samtale. Høytlesning er et møte med situasjonsuavhengig språk. Barn blir vant til å snakke om og forstå ting som skjer andre steder (der-og-da-språk). Det er en sammenheng mellom høytlesningsaktiviteter i førskolealder, og senere lese- og språkutvikling.

«*Forskning viser at barn som har lite ordforråd ved slutten av førskolealderen, ofte forblir svake lesere gjennom hele skolegangen, mens de barna som har et stort ordforråd som 4-5 åringer, forblir sterke lesere gjennom hele skolegangen»* (Aukrust, V.G., 2005).
Gjennom høytlesning lærer barn sammenhengen mellom en skrevet tekst og det som leses, da de ser at bokstavene gir en mening. Dette er avgjørende for å knekke lesekoden.

Noen ideer til å skape gode og varierte leseopplevelser i barnehagen:

- **Tilgang til bøker:**
  Det er viktig at hele personalet kjenner til hvilke bøker barnehagen har, og at bøkene er tilpasset barnas nivå, f.eks. Er bøkene i barnehagen synlige? Får barna tak i en bok selv? Noe for alle aldre? Eksempler på ulike type bøker: Faktabøker- Tospråklige bøker (PENpal) – Eventyr – Pekebøker - Bildebøker – Tekstbøker – Lydbøker.

- **Besøk på biblioteket:**
  Barnehagen kan bidra til at alle barn får erfaringer med hva et bibliotek er. Blir de kjent med bibliotekets tilbud, er det større sjanse for at de vil oppsøke biblioteket senere sammen med sine foreldre.

- **Reflektere over hvordan lese for barn:**
  Hvordan presenterer vi en bok? Hvem fenges mest av boka? Er det forskjell på hva gutter og jenter liker å lese? Les, still spørsmål til teksten, snakk om bilder. Ha nok tid og la barna komme med kommentarer underveis. Forstår barna alle ordene som blir lest? Det er de voksnes ansvar å ta initiativ til lesing, og til å formidle boka på en fengende måte. **Sørg for at dette er en daglig rutine!**

- **Bruk fortsettelsesbøker med de eldste barna:**
  I fortsettelsesbøkene kan vi snakke om og gjenfortelle hva boka handlet om så langt. Hva var det som skjedde i går? Hvordan tror dere det går videre? Interessen for å lese boka videre blir vekket, og man trener på fantasien. Det er gjerne færre bilder og mer tekst i fortsettelsesbøker, og barna må derfor skape egne bilder til teksten.

- **Ta med boka ut**:
  Putt en bok i sekken når man skal på tur. Det blir noe helt magisk med å lese en eventyrbok ute i skogen.

- **Ukas bok:**
  Ha fokus på en spesiell bok i en uke. Ha som mål at alle barna på avdelingen har blitt introdusert for den samme boka.

- **Oppfordre barn til å ha med bøker i barnehagen:**
  Kan «ha med dagen» ha større fokus på at det er spennende å ha med bok hjemmefra, noen ganger?

- **Snakk med foreldre om bøker og høytlesing:**
  Snakk med foreldre om viktigheten av å lese for barn fra de er små, og gi råd og tips i forhold til hvordan de kan formidle bøker for sine barn. Det kan i tillegg være lurt å dele ut lister med eksempler på «gode» barnebøker.

- **Utlånsordning av bøker i barnehagen:**
  Noen barnehager har en samling med barnebøker, som foreldre og barn kan låne med seg hjem (se vedlegg 2).

4.2.7 Lek med språket

Rytmisk lek med språket har vært kjent til alle tider og i alle kulturer, tenk bare på det store mangfoldet vi har av barnerim, vers, regler, og sangleker. Barn har en iboende språklig utforskertrang, og syns det er gøy å lage egne rim og tulleord. Denne kreative utforskningen gjør at barna blir bevisste på språkets formside og hvordan ord er bygget opp av ulike lyder. Det kan lekes uhemmet med språket, og ved å lage rim selv, kan barna bli mer bevisste på språkets lydsystem. Å rime handler om at lyden av ord ligner på hverandre, og egner seg derfor til å utforske lydsiden av språket.

Skap entusiasme for alt språk!

Barnehagen har en viktig oppgave med å skape entusiasme og undring rundt språk. I flerspråklige miljøer ligger alt til rette for mange spennende oppdagelser. Hva heter «stol» på polsk? «Det var en spennende språklyd vi ikke bruker så mye på norsk» «Tenk at ulike språk er bygd opp av ulike lyder?» Man trenger ikke engang snakke forskjellige språk for å finne stor variasjon når det gjelder språklydene. Tenk bare hvor ulikt man kan uttale R-lyden på norsk, med både skarring og rulling. Det kan være gøy å utforske taleapparatet, lage rare lyder med leppene og tunga. Språklydene kan lekes frem ved at barna er slanger som sier sssssssss, eller spøkelser u-u-u. De kan gurgle seg i munnen for å kjenne at noen av lydene lages langt bak. Har man kroppen som tema, kan barna tygge, blåse, suge med sugerør, finne ut alt hva en kan gjøre med munn, tunge og lepper. Her kan man eksperimentere frem mange morsomme lyder.

4.2.8 Lag muntlige fortellinger

Å lage småfortellinger ut fra hva barnet opplever, er utviklende og spennende. Fortellingen er en måte å tenke på. Fortellinger kan hentes fra det barnet opplever, fra det helt enkle for eksempel: ”I dag ble Per kjørt til barnehagen”. Kanskje barnet blir med i fortellingen og den voksne og barnet fabulerer sammen. Fortellingens fortrinn er blikkontakt og fellesskap som gir god opplevelse (se punktet om å etablere gode samtalesituasjoner 4.1.3). Gjør tekstskaping spennende, f.eks. begynn med «Det var en gang en…» og la barna bygge historien videre. Skrive alt ned underveis og les opp etterpå.

4.2.9 Arbeid med flerspråklige barn i oppstartsfasen

Barnehagen skal legge til rette for at alle barn har mulighet til å uttrykke sine behov i løpet av barnehagehverdagen. Sandvik, M. og Spurkland, M. (2012) sier:

«De flerspråklige barna er ikke «språkløse» selv om de ikke sier noe på det språket majoriteten snakker, det er bare det at den enspråklige pedagogen ikke har tilgang på det barnet sier på de andre språkene».

Det kan være nyttig å reflektere over eget menneskesyn, når man skal jobbe med barn som ikke kan det norske språket. Tenk gjennom følgende spørsmål; «Hvordan ville jeg ønsket å bli møtt og ivaretatt?» og «Hva ville gjort meg trygg?»

Tips som kan hjelpe barn uten norsk språk:

Før barnet begynner i barnehagen

- Kontakte familien og invitere til et besøk i barnehagen. På den måten kan personalet i barnehagen bli kjent og få informasjon som er viktig for tilvenning (Se også 3.1 Foreldresamarbeid når barnet er flerspråklig).

- Barnet bør få møte de voksne i god tid før barnet skal begynne i barnehagen.

- Sjekk ut følgende før eventuelle møter:
  - Kan mor eller far norsk?
  - Er det mulig å kommunisere med dem uten hjelp av tolk? Hvis ikke, bestill tolk.
  - Hvilket språk behersker barnet?
  - Har barnet gått i barnehagen tidligere? Eventuelt hvor lenge

Hva kan barnehagen bidra med i oppstartsperioden?

Hva?	Hvorfor?
Gi barnet en trygg oppstart ved å gi barnet en primærkontakt som har spesielt ansvar for det i starten.	Tett oppfølging av en voksen, gir nærhet og omsorg, og det igjen skaper trygghet og er et godt utgangspunkt for læring.
Mange barnehager har flerspråklige ansatte. Det kan derfor være nyttig å byttelåne personale eller å få hjelp til å oversette enkeltord eller informasjon. Denne personen bør fungere som en primærkontakt den første perioden.	Sammen med en voksen som behersker barnets morsmål, kan barnet bl.a. få muligheter til å forstå og gjøre seg forstått i barnehagen. I tillegg kan barnet få god hjelp til å delta likeverdig i lek og andre aktiviteter, og bli forberedt til aktiviteter og innhold i barnehagen. Samtidig kan den flerspråklige ansatte skape god kontakt mellom barnehage og foreldre.
Finn opplysninger om barnets opprinnelsesland på nettet.	Det kan være godt å bli møtt med noe kjent i barnehagen. I tillegg kan det lette kommunikasjonen med både barnet og foreldrene i starten.
Finn et barn som kan være veiviser og venn den første tiden. Gjerne et barn med samme førstespråk, men som er godt kjent i barnehagen og behersker det norske språket godt i tillegg. De flerspråklige barna med samme førstespråk bør også få leke/være sammen noe i løpet av barnehagedagen.	Dette styrker identitet og selvbilde, og ivaretar barns kognitive utvikling. Det er godt å kunne få lov til f.eks. å leke i dukkekroken, på det språket man behersker best. Det er viktig at barna lærer norsk så raskt som mulig, men det er i tillegg like viktig å ivareta barns flerspråklige kompetanse og kognitive utvikling.
Lær deg noen ord på barnets språk/byttelåne ord (Bytteordboka). Det kan være ord som for eksempel «hei», «ha det», «gå på do», «spise» osv.	Det skaper kontakt og letter viktig kommunikasjon, samtidig som barnet får en anerkjennelse på det at det er kompetent og innehar en språklig ferdighet.
Sett opp barnehagens dagsrytme i en dagtavle. (Se f.eks. Språkkista)	Skaper oversikt og trygghet for både barn og foreldre.
Spisebrikke med bilder av pålegg/ mat som er mulige valgmuligheter ved måltidet. (Se vedlegg).	Barnet kan utrykke ønsker og behov uten å måtte bruke verbalt språk.
Bruk enkle, klare beskjeder uten for mange ord. Vær konkret og bruk bilder (Språkkista), kroppsspråk/norsk med tegnstøtte, tegninger, konkreter.	Dette fremmer forståelse!
Lag ordbok/liste sammen med barnet. Lim inn bilder av sentrale ord og benevn dem på morsmål og norsk (spise, vaske hender, gå på do, leke osv.)	Barnet bør oppmuntres til å ta i bruk en slik type ordbok, slik at språkforståelsen og barnets evne til å uttrykke seg på morsmålet tas vare på, samtidig som norsk språk gradvis utvikles.
Ta bilder fra hverdagslivet i barnehagen	Dette konkretiserer hva vi driver med.
Grovmotorisk aktivitet som å løpe, hoppe, klatre, samt boltreleker.	Krever ikke verbalt språk. Barnet skal kunne utrykke noe av seg selv, uten det verbalet språket som bærende element.
Bruk mye musikk, bevegelse og dans.	Krever ikke verbalt språk

Pedagogiske hjelpemidler for å stimulere flerspråklige barns språk i oppstartsfasen kan være sanger, rim, regler, visualisering gjennom flanellograf og tavler, dukketeater, bøker, samt apper som dekker norsk og andre språk (Se også 4.2 Formell språkstimulering).

- **Ved behov, ta kontakt med en av migrasjonspedagogene i «Ressursenheten for førskolebarn» på PPK, og undersøk om de kan bidra med noe. Er det behov for tospråklig assistentressurs?**

4.3 Formell språkstimulering

Med formell språkstimulering menes i denne sammenheng organiserte læringsaktiviteter som språkgrupper og samlinger. Sammen med den generelle språkstimuleringen blir det et nyttig verktøy for å sikre en lystbetont utvikling av språket.

Språkgrupper vil for mange barn være en viktig arena hvor de kan få en målrettet språkstimulering i tillegg til det viktige arbeide som skjer i hverdagen. For å sikre gjennomføringen bør språkgrupper innføres som et fast innslag på time- og ukeplaner.

Det er ikke snakk om *enten* lek og frihet *eller* et fast strukturert opplegg. For at mulighetene for barnas språktilegnelse skal være optimale, må lek og de voksenstyrte aktiviteter supplere hverandre, de kan ikke erstatte hverandre. Begge har en pedagogisk hensikt .

4.3.1 Bruk av språkgrupper

Målsetting med språkgrupper

- Alle barn skal få støtte i egen språkutvikling
- Barn med flerspråklig bakgrunn og barn med forsinket språkutvikling skal utvikle et bedre språk og oppleve mestring
- Tiltaket skal gi personalet kompetanseheving på systematisk språkarbeid
- Barnehagen skal utvikle et helhetsperspektiv på språkarbeid

Jobbing i mindre grupper gir muligheter for dialog og at barn i større grad kan være språklig aktive. I mindre grupper kan man fordype seg i temaer og gi førforståelse til temaer det jobbes med på avdelingen. Man kan også ta seg tid til at alle i gruppa får komme med sine innspill.

Samlingene skal være lystbetonte! Det er viktig å understreke betydningen av å holde fast ved de prinsipper som gjelder for uformell språklæring. Kommunikasjon og språkstimulering er en prosess som må ta tid. Den voksnes oppmerksomhet overfor barna, evne til å tilpasse sin kommunikasjon til et nivå som passer dem, og vektlegging av barnas egen aktivitet er spesielt viktig for å få til en god relasjon og utvikling. Barna skal få gjøre erfaringer med språket gjennom kroppen, handle fysisk som tegn på at de har forstått instruksjonen. De skal ikke

presses til å snakke før de er klare for det. De voksne må hele tiden se det enkelte barns initiativ og støtte det. Barna skal få gode mestringsopplevelser som motiverer til videre innsats. Fokus må rettes på barnas opplevelser og deres behov for å kommunisere.

Organisering av språkgrupper

Sted

Språkgrupper kan gjennomføres i et egnet rom, men også ute. Noen barnehager har laget seg et språkrom med plass til aktuelt materiell. Å synliggjøre stedet med et skilt, vil tydeliggjøre overfor både barn og foreldre at det satses målrettet på språkinnlæring. Her kan det henges opp for eksempel plakater som barna limer opp bilder/ord på, som viser hva gruppene arbeider med. Bildene er med på å visualisere språkarbeidet, øke nysgjerrigheten hos andre barn, gi repetisjon og nyttig informasjon til foreldre. Det er viktig at gruppa kan sitte uforstyrret.

Pedagogen

I barnehagen skal den pedagogiske lederen være en pådriver for språkarbeidet, men det er viktig at hele personalet kan utføre samlingene. Det vil føre til felles engasjement, og gjennomføringen vil ikke bli så sårbar. Den formelle læringen vil ikke bli et isolert fenomen, men lettere trekkes inn i de vanlige hverdagssituasjonene. Der det er mulig bør flerspråklige ansatte fra grunnbemanningen, evt. tospråklig assistent fra PPK, involveres i barnas språkutvikling og delta i språkstimuleringsarbeidet. Dette kan gjøres ved å gjennomgå stoff på morsmålet, før det presenteres på norsk. Utnytt det faste personalets kompetanse i språkarbeidet.

Sammensetningen av barn

Barn med norsk som morsmål som trenger ekstra språkstimulering og flerspråklige barn. Barna som allerede har et godt utviklet morsmål og som bare trenger «nye» merkelapper på ting de har erfaringer med fra før, vil raskt profittere på jobbing i mindre grupper.

Alle barn uansett språklig bakgrunn kan ha utbytte av språkgrupper.

Gruppene bør bestå av 3-4 barn. Gruppen bør være stabil over tid. Ved fravær kan et annet barn fra barnehagen være med. Dette at flere får være med kan øke statusen til språkarbeidet. Husk at det kan være nyttig å kartlegge med «Ord som gror» før man setter i gang med språkgrupper, for å finne ut hva barnet kan av ord og begreper.

Grupper sammensatt av barn med omtrent likt språknivå i norsk, regnes som et godt utgangspunkt for å ta i bruk norskspråket. Relasjoner mellom barn bør også ha en betydning når personalet setter sammen språkgrupper.

Viktig å velge deltagere til språkgruppene med omtanke

Språkgrupper vil kunne utvikle og styrke ikke bare språkferdighetene hos barna, men også sosiale ferdigheter. Felles opplevelser gir grunnlag for videre lek og utvikling av vennskap. Med så få barn får den voksne et tydelig bilde av hva hvert enkelt barn kan, lærer og forstår. Det er lettere å komme i dialog med det enkelte barn.

I alt språkarbeid skal fokus være på hva barna mestrer.

Tidspunkt/lengde

I barnehagen er det viktig at tidspunkt for språksamling blir skrevet inn i ukeplanen.
Den tilrettelagte, formelle språkstimuleringen gjennomføres 2-3 ganger pr. uke, 10-20 min. Ved behov og der det er muligheter for det, kan samlingene være oftere. Erfaringsmessig vil flere «små drypp» ha større effekt enn lange og sjeldne samlinger. Alle samlinger skal ha en tydelig begynnelse og slutt. En kan gjerne starte med en navnesang og avslutte med for eksempel en skattekiste, en eske som inneholder spennende småting. Barna får lov til å velge seg en ting, deretter brukes disse til en liten samtale.

Reflekter:
Ut fra målsetting, hvem skal delta hos oss?
Hvordan organiserer vi det i vår barnehage, og hvorfor?

Planer og skjema

I barnehagens årsplan skal språkarbeidet skisseres. Satsingsområdet må gjøres synlig i barnehagens planarbeid på avdelingsnivå. Språkarbeidet skal derfor være et tilbakevendende punkt på avdelingsmøtene, slik at begrep som er i fokus er gjenstand for oppmerksomhet også i andre situasjoner i barnehagen. Den som har ansvar for språksamlingene må få avsatt tid til for og etterarbeid.

Planleggings- og evalueringsskjema for språksamling kan brukes for å holde oversikt over barnets språklige utvikling og sikre progresjon (se vedlegg 1). I dette skjemaet er det mange punkter på innholdssiden. Skjemaet er ment å være til inspirasjon, og alle punktene brukes ikke i en og samme samling. Imidlertid er det viktig å ha med enkelte faste elementer for å skape forutsigbarhet og trygghet. Etter endt samling bør en evaluere samlingen og gjøre noen enkle notater på skjemaet.

4.3.2 Bruk av samlingsstund

Samlingsstunder kan være et viktig bidrag til å skape fellesskap og tilhørighet i gruppa. Gjennom samlingsstund vil barna få erfaring med å delta i styrte aktiviteter. Her vil man bl.a. måtte vente på tur, konsentrere seg i gruppe og ta i mot felles beskjeder. Som språkutviklingsarena tjener samlingsstunden best til presentasjon eller repetisjon av et innhold. Ved stort alders- og modningsspenn bør man dele gruppa i to, slik at alle barn får et utbytte av samlingen. Samlingsstundens innhold bør legges klokt opp, slik at alle deltagere opplever det som meningsfylt å delta. Kom aldri tomhendt til en samling!

Reflekter:
Må alle barn alltid delta i samling?
Kan man dele opp gruppa under samling?

4.3.3 Bruk av bok

Den spontane bruken av bøker, som når barna henter bøker og ber personalet lese, må ikke forsvinne. Høytlesning med et barn i hver sin armkrok kan gi mye hygge og nærhet. Vær imidlertid observant på at ***alle*** barna tar initiativ til slike lesestunder. Det formelle og systematiske arbeidet med bøker må ha som mål å fange opp de barna som ikke selv velger seg de lesestundene som byr seg i barnehagen. Dette kan være barn som heller ikke blir lest så mye for hjemme. Ved at personalet fungerer som igangsettere, er det lettere å sørge for at alle i en barnegruppe blir introdusert for bokverdenen. Målet er å etablere en kultur for lesing *for alle* i barnehagen. Derfor kan man ikke la alle leseaktiviteter være valgfrie.

Det er viktig å lytte til barna du leser for. Blir de lei, er det ingen vits i å tvinge dem til å være med. Husk likevel på at de får muligheten igjen veldig snart. Det er samtidig viktig å reflektere rundt hvorfor noen barn trekker seg unna, og hva som må til for at barna ønsker å delta ved neste bokformidling. Prøv å lese på en annen måte, velg en enklere bok eller les i mindre grupper. Det er ikke bare hvor ofte og hvor mange bøker en leser for barn som er viktig. Like viktig er det *hvordan* man leser for og med barn.

En pedagogisk aktivitet innenfor høytlesing for barn, er dialogisk lesing. Målet er blant annet at barnet skal styrke sitt ordforråd og styrke sin evne til å resonnere, noe som vil legge et godt grunnlag for leseforståelse. Metoden vektlegger barns deltakelse, og at barnet med støtte etter hvert skal kunne «lese»/fortelle boka selv. I dialogisk lesing skal en bok leses minst tre ganger. Boka tilpasses barnas alder. Les i mindre grupper.
1) Introduksjon: Les boka gjennom. Snakk om innholdet etterpå.
2) Samtalelesing: Les boka og ha dialog med barna underveis, undre deg sammen med barnet om hva som kunne ha skjedd i stedet. Relater handlingen til egne opplevelser barna har. Snakk om hvilke følelser som boka formidler. Introduser nye ord i undringen.
3) Felles lesing: Les boka og la barna gjenfortelle deler av boka underveis.

Les mer om dette verktøyet i Brostrøm, S. m.fl. (2013) «Dialogisk lesing i teori og praksis».

«Systematisk arbeid med litteratur gir klare fordeler framfor andre tilnærminger, og er en god måte å arbeide med språk og språkmiljø på» (Sandvik, M. og Spurkland, M., 2012).

Noen ideer til planlagte leseaktiviteter i barnehagen

- **Hvordan skal boka presenteres og formidles?**
  I planlagt høytlesning må vi kjenne og gjerne like boka godt selv, vurdere den i forholdt il barnegruppen og formidle den på en planlagt og kreativ måte. Oppbygging av forventninger skaper en stemning og er med på å forberede barna. Kanskje barna kan presenteres for viktige elementer fra boka i forkant av høytlesingen? Se på omslaget, og la barna danne seg noen inntrykk før lesingen begynner. Man kan i tillegg skape forventninger ved hjelp av lys, lyd, effekter etc. Det er enkelt å skape litt magi rundt det å lese en bok!

- **Konkretiser handlingen i boka.**
  Lag en bokkoffert ved å legge et eventyr eller en barnebok i en koffert, pose eller eske. I tillegg putter du oppi konkreter som passer til fortellingen. Bruk konkretene under og etter at du har fortalt eller lest historien (f.eks. eventyret og Bukkene Bruse – legg oppi tre geiter, et troll og en bro).

- **Lesegrupper tilpasset alder og språklige nivå.**
  Boka formidles aller best i en liten gruppe. Gruppesammensetningen bør også være gjennomtenkt. Har barna som skal delta i gruppa, tilsvarende samme språklige nivå? Interesser? Erfaringer med bøker?

- **Barnas språklige utvikling blir styrket gjennom samtalen om høytlesning.**
  Ved hjelp av samtale kan vi være med på å aktivisere barns språkkunnskap og stimulere barns språkutvikling og språklige bevissthet. I forbindelse med leseaktiviteter er språk og samhandling framtredende, og samtalen kommer ofte naturlig. Det er noen forhold/trekk ved samtalen som en bør være oppmerksom på. Bruk åpne spørsmål, istedenfor lukkede spørsmål. Oppfølging er å følge opp svar fra barna, ved å innarbeide dem i etterfølgende spørsmål. Videreføring er å bygge videre på det barna sier. En god samtale forutsetter at alle barna dras med. Stopp opp ved ord du tenker at barna kanskje ikke forstår.

- **Skape variasjon og gjentagelse ved å formidle bøker på mange måter.**
  Er vi gode formidlere? Variasjon i stemmebruk, innlevelse, kroppsspråk etc.
  I tillegg kan boka vises på Smartboard eller storskjerm. Håndukker, bilder på flanellograf eller magnettavle og skyggeteater, er gode virkemidler til å skape variasjon og gjentagelse.

4.3.4 Bruk av digitale verktøy

St. meld. nr 19 «Tid for lek og læring» fremhever bruk av IKT som støtte for barns læreprosesser,

og at det å være en kritisk og reflektert IKT-bruker er en helt sentral kompetanse i dagens samfunn. Dette må være et perspektiv som følger barnehagens arbeid. IKT i språkopplæringen byr på mange muligheter for kommunikasjon. I Rammeplan for barnehagen står det:

«Barn bør få oppleve at digitale verktøy kan være en kilde til lek, kommunikasjon og innhenting av kunnskap»

Bruk av digitale verktøy kan stimulere barns nysgjerrighet og dermed være drivkraft til utforskning og språklige aktiviteter.

Eksempler på digitale verktøy som kan brukes i pedagogisk arbeid:

- Datamaskin
- Internett
- Kamera for bilde/film
- Lydopptager
- Skriver/skanner
- Smarttelefon
- Nettbrett
- Interaktiv tavle/Smartboard

Språkstimulerende opplegg som kan utforskes og/eller utvikles ved hjelp av digitale verktøy kan være fortelling med bilder, lek med ord, skriving, språklek, sanger, bruk av E-bøker på norsk eller andre språk osv. Det utvikles stadig nye «Apper» for nettbrett og smarttelefon. Mange av disse «Appene» er gode å bruke til språkstimulerende aktivitet. Eksempler på noen slike apper er:

	Kubbe rydder opp Et interaktivt spill for barn i alderen 2-5 år, hvor man hjelper Kubbe med å sortere gjenstander etter lyd, skygge, farge m.m.
	Fonemo Et memoryspill med ulike språklyder i starten, midten og slutten av ord. Den kan brukes i forhold til uttaletrening.
	Troll i Ord Eventyr, fem i antall, lest inn på ulike språk. Barna kan få estetiske og språklige opplevelser gjennom interaksjon med eventyret. Gjennom hele fortellingen kan de

	veksle mellom språkene. Appene passer godt for barn i alderen 3 til 7 år
	My PlayHome, Begrepstrening Utvid også med:«PlayHomeStore» (gå i butikker) og «PlaySchool» (gå på skolen)
	Se og si Let etter objekter som er på bildet. Veldig fin i forhold til begrepstrening.
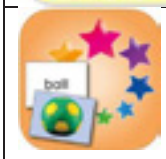	**Spesielle ord** Matche ordbilde og bilde Man kan legge inn ord, ordbilde og bilde selv. Begrepsforståelse.
	Lars Svein Nyhus har lansert en bokserie for småbarn som består av 5 bøker, og som alle har bevegelse som fellesnevner. Det er utviklet bok-app til serien.
	Språkkista 2 Har ord og begreper bildelagt og innlest på 25 ulike morsmål. Inneholder syv metodiske opplegg for barnehage og skole som tar utgangspunkt i en bildebank med ti hverdagstema.
	Min lille by Barnas bok "Let og finn: Min lille by" har tre flotte håndtegnede og fargelagte scener som viser bylivet på ulike tider av dagen. Oppdag mange små historier og stadig nye detaljer. Oppfølger til «Mine dyr» - appen.

4.3.5 Språkstimuleringsmateriell

Et materiale i seg selv bidrar ikke til en god samling eller språkgruppe. Det som i stor grad bidrar til språkutvikling hos barn er **samspillet** mellom voksne og barn**,** og **måten** man bruker materiale på.

Materiell barnehagene i Lørenskog <u>skal</u> bruke:

- **Bildene fra Ord som gror kartleggingsmaterialet**

Bildene kan brukes til å lage lotto og memoryspill. Dette for å få nødvendig repetisjon og som et supplement til erfaringer med konkreter. De store bildene kan limes på plakater i forbindelse med at en har jobbet med et tema, som for eksempel klær. Da er det viktig at en skriver ordbildet under og henger opp bildene et sted der også foreldrene kan se dem. En ide kan være å alliere seg med foreldrene og få dem til å skrive ordbildet på sitt språk. Se mer om dette i Del 3 Foreldresamarbeid.

- **Snakkepakken utviklet av Lucie Fossum Ihlen og Lena Malinovsky**

Snakkepakken er en basispakke som består av 140 gjenstander. Den benytter ideer fra flere metoder og legger vekt på at språket skal knyttes til handling. Den er lett å bruke ved at alt ligger ferdig. Det meste kan kombineres i flere ulike sammenhenger. Det er også laget ulike idehefter og CD som hjelper deg å ta i bruk gjenstandene. Veiledningsheftet inneholder 300 forslag på hvordan leker, regler, sanger, bøker, spill, eventyr, historier og fabler kan brukes ved hjelp av materiellet. **Merk:** Veiledningsheftet til ”Snakkepakken” og ”Snakkepakken året rundt ” tar utgangspunkt i nesten de samme områdene som «Ord som gror» materialet og gir et vell av ideer om hvordan en kan jobbe metodisk. Se tips www.snakkepakken.no

- **Språkposer (Marie- Louise Nyberg)/ Språkkofferter**

Språkposen er et godt hjelpemiddel for å visualisere og konkretisere begreper. En kan ha gjenstandene i temavalg, men også lære via kontraster, for eksempel stor/ liten, kald/ varm, kort/lang. Å formidle eventyr med konkreter som ligger ferdig i posen sammen med eventyret, er en annen måte. Barna aktiviseres med i språk og drama etter deres eget nivå og tempo. Posene kan være et eventyr i seg selv. De skal vekke nysgjerrighet og være spennende. De kan være laget av gull, fløyel, silkestoffer, paljetter osv. Barna følger de voksnes håndbevegelse når gjenstandene tas ut av posen idet ordet sies. Slik skapes spenning og motivasjon.

- **Språkkista utviklet av Nina Indseth Bråthen.**

I språkkista finner du konkret materiell som bilder, spill, magnettavle, veiledningshefte og CD med sanger, rim og regler. Språkkista er bygget opp over 10 ulike tema. Alle begrepene i Språkkista er oversatt til 11 ulike språk: Engelsk, polsk, vietnamesisk, tyrkisk, russisk, arabisk, urdu, farsi (persisk), sorani (kurdisk), tamil, og somali. Det finnes også en **Språkkista *App*** hvor du finner ord og begreper bildelagt og innlest på 20 ulike språk. I tillegg gir appen mulighet for individuell tilpasning, slik at du kan utvikle ditt eget begrepsbibliotek.

- **Språklek 1 av Carin Rydja og Ellen Heidi Strand**

Lagt opp som et ti- ukers program. Passer for barn mellom to og fem til seks år. Boka inneholder sanger, regler og bilder som hjelper til med å konkretisere. Boka kan brukes systematisk i perioder eller fungere som en idebank.

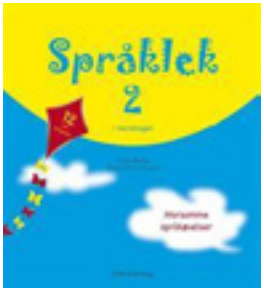

- **Språklek 2 av Carin Rydja og Ellen Heidi Strand**

Lagt opp som et tolv ukers program. Passer best for barn mellom fem og syv år. Boka inneholder sanger, regler og bilder som hjelper til med å konkretisere. Boka kan brukes systematisk i perioder eller fungere som en idebank.

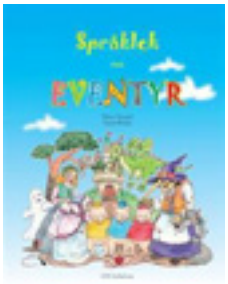

- **Språklek med eventyr av Carin Rydja og Ellen Heidi Strand**

Inneholder opplegg til 13 forskjellige eventyr. Bakerst i boka finner man bilder som illustrerer og konkretiserer eventyrene.

Faglitteratur

«Inkluderende språkfellesskap i barnehagen» av Katrine Giæver: Tips til inkluderende måter å arbeide med språklæring på.

«Språkglede i barnehagen» av Herdis Palsdottir: Kan fungere som en idebank i det daglige arbeide med språk.

4.4 Arbeid med språk i førskolegrupper

Arbeid med lese – og skriveforberedende språkstimulering er anbefalt som et bindeledd mellom barnehage og skole. Foreldre skal informeres om innholdet i førskolegrupper i barnehagen, da det er viktig med støtte fra foreldrene i dette arbeidet.

Frost, J. og Lønnegaard, A. (2004) har utviklet materialet «Språkleker», som har gode, konkrete aktiviteter til førskolegrupper. Det poengteres at det er viktig å styrke barnas auditive oppmerksomhet, og språklekene begynner derfor med aktiviteter som stimulerer den auditive sansen. I øvingsopplegget finner en språkleker på følgende seks nivåer: 1. Regler, 2. Rim, 3. Setninger, 4. Ord, 5. Stavelser og 6. Enkeltlyder. Språklekene er bygd opp som ei trapp, der nederste trinn må mestres før en går videre opp til neste trinn. For å bli leseklar må barna gå de ulike trinnene i «leseklartrappa».

Språklige aktiviteter førskolegrupper bør inneholde:

Språklig bevissthetstrening

- lese og lære rim og regler med fokus på rytme og rim
- tøyse med språket
- lære om setninger og ord
- klappe stavelser i f.eks navn
- lære om lydene (fonemene)
- lytte ut første lyd i ord
- finne ord som begynner med samme lyd

Pseudoskriving

- lekeskriving
- tegne, få bevissthet om skriveretningen
- skrive navnet sitt
- finmotorisk trening, bl.a. blyantgrep
- skrive/tegnemateriell skal være lett tilgjengelig

Muntlig

- rim, regler og ellinger
- ta i mot og utføre beskjeder
- sangleker
- dramatisering
- samtale barn/barn, barn/voksen

Lesestimulering

- øve opp konsentrasjon ved å lese mye for barna

- pseudolesing (lese logoer)
- «lese» bilder
- skape nysgjerrighet rundt bøker, bilder og bokstaver
- se i billedbøker – bruke undring og nysgjerrighet - «hva handler det om tror du?», «hva kommer til å skje nå da?»
- høytlesing (gjerne fortsettelsesbøker) og samtale rundt innholdet
- øke ordforråd, forståelse og gi forkunnskaper gjennom temaarbeid.
- dramatisering av eventyr
- lage fortellinger med flanellograf/app på nettbrett e.a.
- visuelle bilder av bokstaver og tall
- IKT/Digitale verktøy som nettbrett og datamaskin
- Jobbe med **begreper som man vet at barna vil møte på skolen**. (F.eks. sirkel og ikke runding)

Forslag til aktiviteter finnes i «Språklek 2». En nyttig link kan være Språklekene på nettsiden Den første lese og skriveopplæringen. Ellers har Trampoline aktivitetshefte leseforberedende aktiviteter.

Kilder

Alfheim, I. og Fodstad, C.D. (2014) *Skal vi leke en bok?* Oslo: Universitetsforlaget

Aukrust, V.G. (2005) *Tidlig språkstimulering og livslang læring – en kunnskapsoversikt* Rapport, Universitetet i Oslo

Brostrøm, S., Jensen de Lopez, K. og Løntoft, J. (2013) *Dialogisk lesing i teori og praksis* Pedagogisk forum

Bråthen, N. I. (2012) *Språkkista – praktisk språkstimulering i barnehagen* GAN Aschehoug

Cummins, J. (1984) *Bilingualism and special education: Issues in assessment and pedagogy* Pro-Ed.

European Centre for Modern Languages (2015) http://www.ecml.at/

Elsbak, L. og Valle, A.M. (2000) *Språksprell-metodiske språkleker for 4-6 åringer.* Oslo: Gyldendal

Espenakk, U. m.fl. (2007) *Språkveilederen* Bredtvet Kompetansesenter

Espenakk, U., Horn, E. og Færevaag, M.K. (2011) *TRAS–boken* Lesesenteret i Stavanger

Frost, J. og Lønnegaard, A. (2004) *Sproglege- til styrkelse af sproglig bevidsthed (teoridel)* Dansk psykologisk forlag

Frost, J. og Lønnegaard, A. (2008) *Språkleker (praktisk del)* Oslo: Universitetsforlaget

Giæver, K. (2014) «Inkluderende språkfellesskap i barnehagen», Bergen: Fagbokforlaget

Gjervan, M., Andersen, C.E. og Bleka, M. (2006) *Se mangfold! Perspektiver på flerkulturelt arbeid i barnehagen,* Oslo: Cappelen Akademisk forlag

Hagtvet, B.E. (2004) *Språkstimulering: tale og skrift i førskolealderen* Cappelen Akademiske forlag

Hoel, T. (2007) *Bok i bruk i barnehagen* Lesesenteret

Hoel, T., Bråthen, L.B. og Kaasa, M. (2008) *Les for meg, pliiis! - om barn, litteratur og språk* ABM-utvikling

Kanstad, G. (2015) *Grunnskole, «kebab-norsk» og sånn….Erre så nøye`a?* Artikkel i Psykologi i kommunen 6/2015

Kibsgaard, S. (2009) *Norsk som andrespråk*. Oslo: Universitetsforlaget

Kulbrandsstad L.I. (2007) *Lesing i utvikling* Bergen: Fagbokforlaget

Kunnskapsdepartementet (2011) Temahefte om språklig og kulturelt mangfold

Kunnskapsdepartementet (2009) Temahefte om språkmiljø og språkstimulering i barnehagen

Kunnskapsdepartementet (2006) Rammeplanen for barnehagens innhold og oppgaver

Kvalitet i barnehage og skole, strategisk plan 2015-2026

Ladberg, G. (1995) *Barn med flere språk-om flerspråklighet i førskolealderen* Gyldendal Norsk Forlag

Lyster, S. og Tingleff, H. (1999) *Informasjonshefte om språkverkstedet: et spill- og verkstedmateriell for språklig bevissthetsarbeid* Tingleff forlag

Lyster, S. Horn, E. og Rygvold, A. (2010) *Ordforråd og ordforrådsutvikling hos norske barn og unge* Artikkel i Spesialpedagogikk 09/2010

Lesesenteret i Stavanger

Lov om barnehager

Meld. til Stortinget nr. 24 (2012-2013) Framtidens barnehage

Meld. St. 19 (2015–2016) Tid for lek og læring — Bedre innhold i barnehagen

NOU (2010) Mangfold og mestring – Flerspråklige barn, unge og voksne i opplæringssystemet

Nyberg, M.L. (1998) *Den magiske språkpose. Sprogstimulering af tosprogede børn* P.Haases & Søns Forlag as

Sandvik, M. og Spurkland, M. (2012) *Lær meg norsk før skolestart* Cappelen Damm

Statped.no (2014) "Spesifikke språkvansker" Fagområde språk/tale http://www.statped.no/Tema/Sprak/Spesifikke-sprakvansker/

Statped.no (2011) "Fakta om språkvansker og spesifikke språkvansker" Fagområde språk/tale http://www.statped.no/Tema/Sprak/Spesifikke-sprakvansker/Sprakvansker-og-spesifikke-sprakvansker/

St.meld. 41(2008-2009) Kvalitet i barnehage

Utdanningsdirektoratet (2006) Barn i flerspråklige familier. Veiledning til foreldre og ansatte i barnehager og helsestasjoner

Utdanningsdirektoratet (2013) Veileder: Språk i barnehagen - mye mer enn bare prat

Utdanningsdirektoratet (2014) Veileder: Språk og språkmiljø – refleksjonsverktøyWagner, Å. K. (2014) Å *ikke prioritere norsk i barnehagen er uansvarlig* Artikkel på lesesenteret.no